

YŷK: 94:336.22(575.1)

Zumradxon XATAMOVA,
O'rta Osiyo xalqaro tibbiyot universiteti – CAMU dotsenti
E-mail: zumrad.hatamova@mail.ru

Farg'ona texnika universiteti dotsenti I.Rustamov taqrizi asosida

QO'QON XONLIGIDA HARBIY TUZILMANING MOLIVAVIY TA'MINOTI

Аннотация

Ushbu maqolada Qo'qon xonligida davlat apparati va harbiy tuzilmalarning moliyaviy ta'minotiga aloqador jihatlari tahlil qilingan. Harbiy va ma'muriy tuzilmalarning samarali faoliyati davlat moliyasiga bevosita bog'liqligi ta'kidlanadi. Davlat xazinasiga orqali ma'muriyat va qo'shinlar oziq-ovqat, kiyim-kechak, qurol-aslah va maosh bilan ta'minlangan, bu esa ijtimoiy va siyosiy barqarorlikni saqlashga xizmat qilgan.

Kalit so'zlar: Qo'qon xonligi, davlat moliyasi, harbiy tuzilma, harbiy xarajatlar, xazina, moliyaviy ta'minot, qurolsozlik, harbiy ustaxonalar.

ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВОЕННОЙ СТРУКТУРЫ В ХОКАНДСКОМ ХАНСТВЕ

Аннотация

В данной статье проанализированы аспекты финансового обеспечения государственного аппарата и военных структур в Хокандском ханстве. Подчеркивается, что эффективная деятельность военных и административных структур напрямую зависела от государственных финансов. Через государственную казну администрация и войска обеспечивались продовольствием, одеждой, оружием и жалованием, что способствовало поддержанию социальной и политической стабильности.

Ключевые слова: Кокандское ханство, государственные финансы, военная структура, военные расходы, казна, финансовое обеспечение, оружейное производство, военные мастерские.

FINANCIAL SUPPORT OF THE MILITARY STRUCTURE IN THE KOKAND KHANATE

Annotation

This article analyzes aspects of the financial support of the state apparatus and military structures in the Kokand Khanate. It is emphasized that the effective functioning of military and administrative structures was directly dependent on state finances. Through the state treasury, the administration and the troops were provided with food, clothing, weapons, and salaries, which contributed to maintaining social and political stability.

Key words: Kokand Khanate, state finances, military structure, military expenditures, treasury, financial support, weapons manufacturing, military workshops.

Kirish. Qo'qon xonligida davlat apparati va harbiy tuzilmalarning samarali faoliyati bevosita moliyaviy ta'minotga bog'liq bo'lgan. Xonlik moliya tizimi orqali ma'muriyat va qo'shinlar oziq-ovqat, kiyim-kechak, qurol-aslah, maosh va boshqa zarur resurslar bilan ta'minlangan. Moliyaviy ta'minotning mavjudligi harbiy va ma'muriy tuzilmalarning barqaror ishlashini, shuningdek, ijtimoiy va siyosiy barqarorlikni saqlashni kafolatlagan. Shu bois, Qo'qon xonligida davlat va harbiy moliya tizimi o'zaro bog'liq va uzviy tizim sifatida rivojlangan, bu esa davlat xavfsizligi va hududiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Qo'qon xonligi irrigatsiyasi yoki suv muammolariga bag'ishlangan alohida tadqiqot o'tkazilmagan bo'lsada H.Bobobekov[2.1.], V.Ishquvvatov[3.1.], Z.Ilhomov[4.1.], O'.Sultonov[5.1.], T.Xudoyqulov[6.1.], B.Babadjanov[7.1.], Z.Xatamova [8.1.]kabi tadqiqotchilarning asar va maqolalarida masalaning ayrim jihatlari to'xtab o'tilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Qo'qon xonligida davlat apparati va harbiy tuzilmalarning samarali faoliyati bevosita davlat moliyasiga bog'liq bo'lgan. Davlat moliyasi ularning barqaror va samarali ishlashini ta'minlaydigan asosiy omil hisoblanadi. Moliyaviy ta'minotsiz davlat apparati va harbiy tuzilmalar o'z vazifalarini to'liq bajarolmaydi, bu esa ijtimoiy va siyosiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bilan birga, davlat apparati va harbiy

tuzilmalarning samarali faoliyati o'z navbatida ijtimoiy va siyosiy muhitning barqarorligiga xizmat qiladi. Ya'ni, ularning samarali ishlashi va barqaror moliyaviy ta'minot ijtimoiy muvozanatni saqlash, xavfsizlikni ta'minlash va qonun ustuvorligini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Boshqa jihatdan qaraganda, davlat moliyasi yordami orqali barqaror moliyaviy ta'minot yaratilganda, davlat apparati va harbiy tuzilmalar o'z vazifalarini to'liq bajarishi mumkin bo'lib, bu qator ijtimoiy va siyosiy natijalarga olib keladi. Masalan, faoliyati barqaror harbiy tuzilma hududiy xavfsizlikni ta'minlaydi, davlat organlari esa aholiga xizmat ko'rsatish va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni saqlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu tariqa, Qo'qon xonligida davlat apparati va harbiy tuzilmalarning moliyaviy ta'minoti va ularning samarali faoliyati o'zaro bog'liq tizim sifatida amal qilgan, bu esa ijtimoiy va siyosiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil bo'lgan.

Xonlik hukumati ma'muriyat va harbiy xizmatchilarga muntazam maosh, saroy xarajatlari va harbiy faoliyat uchun zarur resurslar ajratgan. Shu bilan birga, g'azna tushumlari va soliqlardan olingan mablag'lar to'g'ri taqsimlanmasa, davlat apparatining samaradorligi va harbiy qudrati pasayishi mumkin edi. Shu bois, Qo'qon xonligida davlat va harbiy moliya tizimining tashkil etilishi, ularning moliyaviy manbalari va xarajatlarini nazorat qilish mexanizmlari tarixiy ahamiyatga ega.

Qo'qon xonligida qo'shin ta'minoti va uning turli usullari mavjud bo'lgan. Jahon davlatchilik tajribasida harbiy kuchning mavjudligi davlat mustaqilligi va xavfsizligini ta'minlashning asosiy shartlaridan biri sifatida qaralgan. Qo'qon xonligi ham bu nuqtai nazardan mustasno emas. Xonlik hududiy kengayish jarayonlarida va ichki barqarorlikni saqlashda doimiy ravishda qo'shin saqlashga muhtoj bo'lgan. Qo'shinlarning moddiy ta'minoti davlat byudjeti va maxsus ajratmalar orqali moliyalashtirilgan.

Qo'qon xonligida qo'shin ta'minoti quyidagi asosiy usullar orqali amalga oshirilgan:

Markaziy xazinadan ajratmalar – “Baytulmol”dan harbiy ehtiyojlar uchun mablag'lar ajratilgan.

Vaqf muassasalarining qo'llovi – ayrim harbiy qismlar vaqf yerlari daromadi hisobidan ta'minot olgan.

Mahalliy amaldorlar va amlokдорlar hissasi – hududiy zobitlar va amlokдорlar o'z qaramog'idagi qo'shinlar ehtiyojini qoplashda qatnashgan.

Ulusboshlik tizimi – aholiden olinadigan ulpon, ya'ni ma'lum bir qishloq yoki mahalladagi xonadonlar birgalikda muayyan miqdordagi askarni boqish majburiyatini olgan.

Tahlil va natijalar. Harbiy xarajatlar xonlik moliya tizimida doimiy ravishda va eng ko'p amaliyot bajarilgan moliyaviy quvvat hisoblangan. Masalan, Olimxon hukmronligi davrida (1798–1810) qo'shin soni 25–30 ming atrofida bo'lgani va harbiy yurishlar mavsumida xarajatlar keskin ortib ketgani tarixiy manbalarda qayd etilgan. Qo'shinlarga oziq-ovqat, kiyim-kechak, otlar, qurol-aslaha, tuzuklar, maosh va uy-joy bilan ta'minlash ishlari katta moliyaviy mas'uliyat talab qilgan.

R.Nabievning qayd etishicha, bir otliq askarni bir yillik ta'minotiga taxminan 25–30 tanga kerak bo'lgan. Shu dalilga tayanib, agar urushda o'n ming askar qatnashsa yoki qo'shinda shu miqdordagi askarlar mavjud bo'lsa, ularga ajratiladigan umumiy xarajat 250–300 ming tangani tashkil etgan bo'ladi. Shuning uchun ham ko'pincha urush bo'lmagan vaqtlarda ko'p sonlik askarlarga dam berilgan. Favqulodda yoki urush holatlarida ularni qayta chaqirib olingan. Saroy yoki bek o'rdalarida ham muntazam qo'shin saqlanmagan. Kam sonli askarlar va soqchilar yordamida xon va uning oilasi xavfsizligi ta'minlanib turgan.

Xonlik hududlarining kengayib borishi soliq yig'ish nuqtai nazaridan daromad olib kelgan. Ammo bu kengayish harbiy sarf-xarajat evaziga amalga oshirilgan. Bu xarajatlarning asosiy qismi markaziy moliya tizimidan, qolgan qismi esa mahalliy resurslar va vaqflar hissasiga to'g'ri kelgan.

Qo'qon xonligida harbiy ta'minot va qurolsozlik xarajatlarining moliyaviy asoslari. Olimxon (1798–1810), Umarxon (1810–1822) va Madalixon (1822–1842) hukmronlik qilgan davrlarda Qo'qon xonligi hududiy jihatdan sezilarli darajada kengaydi. Bu jarayon, davlat xavfsizligini ta'minlash uchun keng ko'lamda doimiy harbiy kuchga ega bo'lishni talab qildi. Qo'shin sonining ko'payishi va harbiy harakatlar faollashuvi davlat moliya tizimida maxsus xarajat yo'nalishlari yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Harbiy ta'minot — xonlikdagi qo'shinlarni oziq-ovqat, kiyim-kechak va qurol-yaroqlar bilan ta'minlashdan tashqari maosh masalasini ham qoplashdan iborat bo'lgan.

Arxiv hujjatlar, mahalliy tarixchilar asarlari va rus sayohatchilari qaydlariga ko'ra, Qo'qon xonlari qurolsozlik sohasiga alohida e'tibor qaratishgan:

Xonlikning markaziy shaharlarida miltiq va to'plar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan maxsus ustaxonalar mavjud bo'lgan.

Bu ustaxonalarda mahalliy hunarmandlar faoliyat yuritgan, ularning mehnati xonlik tomonidan moliyalashtirilgan. Turli metallarni rihtaglar eritib ma'lum qolipga quyishar va zaruriy qurollarni (mehnat yoki jang)

tayyorlashar edi. Qo'qon shahridagi Hakim To'ra madrasasi Rihtagarlik guzarida joylashganligi haqidagi ma'lumotdan rihtagarlik hunari xonlikda keng tarqalganligini bilish mumkin. Jumladan, Qo'qon shahrida uyda ish qiluvchilar hamda rastadagi mayda do'konlarni hisobga olmaganda, olti yirik rihtagarlik korxonasi faoliyat ko'rsatgan. O'zMA hujjatlarida Usta Sotiboldi Kimsanboy Rihtagor o'g'li, Shamsiddin Rihtagor Fatxiddin o'g'li, Usta Miryoqub Mirkomil o'g'li kabi rihtagor ustalar nomlari uchradi.

Qo'shinlarni qurollantirish uchun zarur bo'lgan temir, olov qurollari va moslamalar ichki ishlab chiqarish orqali ta'minlangan, ba'zi hollarda Buxoro, Xitoy va Hindistondan import qilingan.

Qo'qon xonligining Qo'qon, Toshkent, Marg'ilon, Andijon kabi yirik shaharlarida to'brezlik ustaxonalari ham mavjud bo'lgan. To'brezlikning boshqa hunarlardan farqi shundaki, to'plar xususiy hunarmandchilik ustaxonalarida emas, balki davlat korxonalarida quyilgan. Ya'ni, moliyaviy ta'minoti xazina tomonidan amalga oshirilgan. O'zMA hujjatlarida to'p quyish ishi, to'p quyish ustaxonasi, ustalar, ustaxona va ustalar ta'minoti masalalariga oid ma'lumotlar ko'p uchradi. Ustaboshi Sirojiddin To'brez, Eshon Sayyid To'brez, Usta Shamsiddin To'brez, Usta Namoz Zamonboy o'g'li, Usta Xoliqberdi To'brez, Usta Usmon To'brez, Usta Sohbnazar Qori kabi to'brezlarning nomi shu hujjatlarda qayd etilgan.

Xonlikda o'q-yoy ishlab chiqarish ovchilik bilan birga harbiy soha uchun zarur bo'lgan. Fazliy Namangoniyning “Umarnoma” asarida kamongar Yahyo xoja nomi zikr etilishi bilan birga Qo'qon xoni bo'lgan Muhammad Alixonning mohir kamongar bo'lgani eslatilgan.

Qo'qon xonligida qurol-yaroq va harbiy anjomlar — miltiq, to'p va zarur asbob-uskunalar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan ustaxonalar xarajatlar, ustalarining ta'minoti, ya'ni oziq-ovqati, kiyimi va maoshi xon xazinasi tomonidan moliyalashtirilgan. Markaziy hokimiyat qurol-aslaha ishlab chiqaruvchi ustaxonalarining xomashyo ehtiyojini doimiy ravishda ta'minlashga harakat qilgan. Arxiv manbalaridan ma'lum bo'lishicha, bu ustaxonalar xonlik xazinasi tomonidan po'lat, zala (mis aralashma) kabi boshqa materiallar bilan ta'minlangan. Bu holat davlat tomonidan harbiy salohiyatni mustahkamlash maqsadida ustaxonalarning samarali faoliyatini qo'llab-quvvatlash uchun doimiy mablag' ajratilganini ko'rsatadi.

1865 yilda Sulton Murodbekning Baxti Muhammad qurbo'shiga bergan farmonida, to'pxonadagi ustalar uchun zarur bo'lgan tog'ora, sandiq, rus mixlari berilishi buyurilgan. Yadro quyuvchi ustalar uchun belkurak berilishi, o'q-dori olib yurishda foydalaniladigan xurjun (sumka)larni tayyorlovchi ustalariga hayvon terisi berish buyurilgan.

1870 yilga oid arxiv hujjatlarining birida esa Otaqulbek Bahodir ibn Ahmad ismli mingboshining miltiqsoz ustalar uchun bir haftalik choy, paxta yog'i, sabzi, piyoz hamda maosh berishni so'rab yozgan eslatmasi pattasi buyurilgan qayd etilgan.

Hujjatlarga ko'ra, ba'zi hollarda mustahkamlangan qal'alar atrofida askarlar uchun kulbalar qurilgan. Oilali askarlarga uylariga yaqin joylardan kichik yer maydonlari ham ajratilgan. Ular bu yerlarga ishlov berib, dehqonchilik orqali o'z ehtiyojlarini qisman qondirib turishgan.

Harbiy moliyalashtirishning yana bir dalili sifatida, Sulton Murodbekning soliq yig'uvchisi Amin sarkorga Oloy qal'asi ehtiyojlar uchun olti chorak guruch berish buyrug'ini ko'rsatish mumkin. Bu eslatma pattaning olib boruvchisi uchun alohida mas'ullik yuklatilgan bo'lib, hujjatda bunga doir ko'rsatmalar berilgan.

Xulosa va takliflar. Qo'qon xonligi moliya tizimi va uning davlat apparati hamda harbiy tuzilmalarning faoliyatidagi o'rni tarixiy jarayonlar davomida muhim

ahamiyat kasb etgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xonlikning siyosiy barqarorligi, hududiy kengayishi va davlat boshqaruvidagi izchillik bevosita moliyaviy resurslarning to'g'ri taqsimlanishi va samarali boshqaruviga bog'liq bo'lgan. Harbiy xarajatlar xazina mablag'larining eng katta qismini tashkil etgan bo'lib, qo'shinlarning oziq-ovqat, kiyim-kechak, maosh, qurol-yaroq va boshqa anjomlar bilan ta'minlanishi davlatning moliyaviy barqarorligiga tayanib amalga oshirilgan.

Arxiv manbalari, tarixiy asarlar va guvohliklar xonlikda harbiy ta'minotning markaziy xazina, vaqf daromadlari, mahalliy manba va ulusboshlik tizimi orqali moliyalashtirilganini ko'rsatadi. Shuningdek, qurolsozlik ustaxonalari, to'p quyish ishlab chiqarish markazlari va hunarmandchilik tarmoqlarining davlat tomonidan qo'llab-quvvatlangani xonlikning harbiy salohiyatini mustahkamlashga xizmat qilgan. Bu esa Qo'qon xonligi o'z davrida mintaqaning yetakchi siyosiy kuchlaridan biri bo'lishiga zamin yaratgan.

ADABIYOTLAR

1. Bobobekov H. N. Qo'qon tarixi. – Toshkent: Fan, 1996. – 239 b.;
2. Ishkuvatov V. XX asrning II yarmi tarixshunosligida Qo'qon Rossiya diplomatik munosabatlari. Tarix fan. nomz... diss... – Toshkent, 2003. – 152 b.;
3. Ilxomov Z. Aliquli Amirlashkar va uning Qo'qon xonligi siyosiy tarixida tutgan o'rni. Tarix fan. nomz... diss. – Toshkent, 2004. – 160 b.;
4. Sultonov O'. Muhammad Solihxojaning "Tarihi jadidayi Toshkand" asari muhim tarixiy manba sifatida (XIX asr). Tarix fan.nomz... diss. – Toshkent, 2007. – 157 b.; O'sha muallif. Muhammad Solihxoja va uning "Tarixi jadidayi Toshkand" asari. – Toshkent: "O'zbekiston", 2009. – 269 b.;
5. Худойқулов Т. XIX асрда Қўқон хонлигининг ижтимоий сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаёти. Тарих фан.номз... дисс. – Тошкент, 2009. – 151 б.;
6. Бабаджанов Б.М. Кокандское ханство: власть, политика, религия. – Токио-Ташкент, 2010. 743 с.;
7. Хатамова З.Н. Қўқон хонлигида солиқ тизими тарихдан, архив ҳужжатлари асосида. // Водийнома. – Андижон, 2020. № 3. 78-85 бетлар. (07.00.00. № 27);